

สามัคคี และความผูกพันกับชุมชน เป็น “ทุน”ที่ทำให้คนเกิดขวัญ กำลังใจ ความมุ่งมั่น ความปรารถนา ที่จะทำในสิ่งที่เกิดผลดีกับผู้อื่น

ทุนทางจิตวิญญาณของชุมชนเกิดขึ้นจากฐานคิดของการดำรงชีวิตแบบพออยู่พอกิน และการดำรงชีวิตที่พึงพิงธรรมชาติและดูแลรักษาธรรมชาติอย่างเกื้อกูล ไม่มุ่งทำลายหรือเอาประโยชน์จากธรรมชาติมาแสวงหากำไร และยังรวมถึงการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างสันติ เสมอภาค และเอื้ออาทร ชุมชนแต่ละแห่งจะมีกิจกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีกรรม การละเล่น หรือ ประเพณี ที่สร้างความเข้มแข็งให้กับทุนทางจิตวิญญาณ ทำให้คนมีอุดมการณ์ของการดำรงชีวิตและการอยู่ร่วมกัน

เมื่อชุมชนเริ่มเข้าสู่กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย อุดมการณ์ของการผลิตเพื่อการค้า โดยมุ่งแสวงหากำไร ได้ทำให้ทุนทางจิตวิญญาณของชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไปดังนี้

1. อุดมการณ์ของการดำรงชีวิตแบบพอมีพอกิน และมุ่งเน้นความมั่นคงปลอดภัยในการบริโภคทั้งในภาวะปกติและภาวะวิกฤต ค่อย ๆ ถูกแทนที่ด้วยอุดมการณ์แบบทุนนิยม ซึ่งมุ่งแสวงหากำไร วัตถุนิยม บริโภคนิยม
2. ระบบคุณธรรมและจริยธรรมเพื่อการดำรงชีวิตร่วมกันอย่างสันติ เสมอภาค และเอื้ออาทร ค่อย ๆ ถูกแทนที่ด้วยระบบคุณค่าที่ให้ความสำคัญกับความสุขแบบตัวใครตัวมัน

ชุมชนแต่ละแห่งต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและมีกระบวนการปรับตัวเพื่อดำรงรักษาและสืบสานทุนทางจิตวิญญาณแตกต่างกันไป ชุมชนบางแห่งยังคงรักษาจิตสำนึกของความเป็นชุมชน และดำรงชีวิตอยู่อย่างไว้วางใจซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แต่บางชุมชนอาจต้องเผชิญกับภาวะการเสื่อมถอยของทุนจิตวิญญาณ คนไม่มีความผูกพันกับชุมชน อยู่อย่างตัวใครตัวมัน เอาเปรียบซึ่งกันและกัน เป็นต้น ความเข้มแข็งของทุนจิตวิญญาณถือเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถนำกองทุนหมู่บ้านมาดำเนินการให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน

กล่าวโดยสรุปการดำรงอยู่ของชุมชนมีทุนความรู้ ทุนสังคม และทุนจิตวิญญาณ เป็นรากฐานสำคัญที่ค้ำจุนให้ชีวิตชุมชนไม่เพียงแต่ดำรงอยู่เท่านั้น หากแต่ก่อให้เกิดการสร้างสรรคความรู้ใหม่ ๆ ทำให้ชุมชนมีพลวัตที่ปรับเปลี่ยนตัวเองให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป อย่างไรก็ตามเมื่อชุมชนต้องเผชิญกับกระบวนการพัฒนาที่หลั่งไหลเข้าไปในชุมชน ซึ่งรวมถึง การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (เช่น เชื้อเพลิง ถนน ไฟฟ้า) การนำเข้าความรู้ของการเกษตรสมัยใหม่ การขยายตัวของสินค้าเพื่อบริโภค การขยายตัวของการศึกษาในระบบ การขยายตัวของระบบสินเชื่อในชุมชน กระบวนการสะสมทุนชุมชนได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง ชุมชนสามารถปรับตัวรับกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปมากบ้างน้อยบ้าง เช่น มีชุมชนที่สามารถบูรณาการความรู้สมัยใหม่กับความรู้เดิมที่ชุมชนสร้างมาได้อย่างดี และก่อให้เกิดระบบความรู้ที่

เอื้อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต บางชุมชนสามารถอาศัยฐานความสัมพันธ์อันเป็นทุนทางสังคมที่มีมาแต่เดิมให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตในสังคมสมัยใหม่ โดยสามารถปรับระบบความสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกที่เข้ามาในชุมชนไม่ว่าจะเป็นพ่อค้า เจ้าหน้าที่ของรัฐและเอกชน นายทุน ให้เป็นความสัมพันธ์แบบเสมอภาคและสามารถพึ่งพากันได้เป็นอย่างดี บางชุมชนสามารถดำรงรักษาอุดมการณ์ คุณธรรม และจริยธรรม ของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความเอื้ออาทร ความไว้วางใจกัน ให้ดำรงอยู่ในสภาพการณ์ของสังคมสมัยใหม่ได้เป็นอย่างดี

ความหลากหลายของสถานการณ์ก่อนที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้าไปในชุมชน นับเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านมีความแตกต่างกัน หมู่บ้านที่มีทุนชุมชนเข้มแข็ง ไม่ว่าจะเป็นทุนความรู้ ทุนทางสังคม และทุนทางจิตวิญญาณ มีแนวโน้มที่จะจัดการให้กองทุนหมู่บ้านเกิดประโยชน์กับชุมชนได้เป็นอย่างดี ส่วนหมู่บ้านที่มีทุนชุมชนที่อ่อนแอ อาจต้องเผชิญกับปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน การประเมินผลการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านจึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับเงื่อนไขก่อนหน้าที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้าไปในชุมชน

คุณลักษณะสำคัญของกองทุนหมู่บ้านที่มีส่วนในการสร้างทุนชุมชน

แม้ว่ากองทุนหมู่บ้านจะได้รับการมองจากสังคมโดยทั่วไปว่าเป็นทุนเงินตราที่รัฐจัดลงไปให้กับชุมชน แต่ในทางปฏิบัติแล้ว กองทุนหมู่บ้านมีนัยสำคัญต่อชุมชนมากกว่าการเป็นเพียง “เงิน 1 ล้าน บาท” ที่ถูกจัดสรรลงไปให้หมู่บ้านจำนวนมากกว่า 70,000 หมู่ สำหรับชุมชนแล้ว กองทุนหมู่บ้านเข้าไปพร้อมกับระเบียบ กฎเกณฑ์ และระบบจัดการที่ชุมชนจะต้องเรียนรู้ และร่วมมือกันปฏิบัติหรือดำเนินการให้เป็นไปตามกรอบกติกา ทั้งในส่วนของการจัดตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน การวางระเบียบในเรื่องต่าง ๆ เช่น การสมัครเป็นสมาชิก การกำหนดอัตราดอกเบี้ย การขอกู้เงิน การอนุมัติการกู้ และการติดตามเงินกู้ รวมทั้งการจัดการให้สมาชิกต้องมีเงินสัจจะออมทรัพย์ เป็นต้น นอกจากนี้กองทุนหมู่บ้านยังเป็นการเปิดมิติใหม่ของการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐ กับชุมชน โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐจะมีฐานะเป็นเพียงผู้ให้คำปรึกษาและอำนวยความสะดวก อำนาจการตัดสินใจส่วนใหญ่อยู่ที่ชุมชน ลักษณะเช่นนี้นับเป็นลักษณะพิเศษที่ทำให้กองทุนหมู่บ้านมีความแตกต่างจากแหล่งทุนอื่น ๆ ที่รัฐได้จัดสรรลงไปให้กับชุมชนมาจากหลักการของการกระจายอำนาจที่สำคัญบางอย่างให้กับชุมชน นัยสำคัญของกองทุนหมู่บ้านซึ่งมีส่วนสำคัญที่จะช่วยให้เกิดการสะสมทุนชุมชนมีดังนี้

1. ชุมชนมีอิสระในการเลือกคณะกรรมการกองทุนของหมู่บ้านด้วยตนเอง ในการเลือกคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านซึ่งมีกติกากำหนดว่าสมาชิกในชุมชนต้องมาประชุมร่วมกันอย่างน้อย

ครั้งหนึ่ง มีส่วนทำให้คนได้รับรู้ร่วมกันว่า เงินกองทุนหมู่บ้านเป็นของชุมชน และกรรมกรที่ได้รับเลือกมาก็รู้สึกว่าได้เลือกมาจากสมาชิกของชุมชนอย่างน้อยครั้งหนึ่ง ทำให้คนได้เรียนรู้ประสบการณ์ของการร่วมคิดร่วมรับผิดชอบร่วมกัน ประโยชน์ในส่วนนี้มีแนวโน้มจะเกิดขึ้นในชุมชนที่คนยังไม่ค่อยได้มีโอกาสมาร่วมทำกิจกรรมในลักษณะนี้มาก่อน การได้เริ่มทำกิจกรรมร่วมกันเช่นนี้ ทำให้คนได้มีโอกาสเรียนรู้การทำงานร่วมกัน ส่วนในชุมชนที่เคยมีประสบการณ์ในการตั้งกองทุนจนประสบความสำเร็จ ก็จะสามารถดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนไปได้รวดเร็ว นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างของชุมชนในภาคอีสาน ที่เคยประสบความล้มเหลวในการตั้งกองทุน โดยมีผู้ชักนำให้ตั้งกองทุน และชุมชนถูกโกงเงินไป ซึ่งทำให้ชุมชนเสียกำลังใจ และไม่กล้ารวมตัวกันตั้งกองทุนขึ้นมาใหม่ แต่การมีกองทุนหมู่บ้านเข้าไปได้ช่วยกระตุ้นในชุมชนได้มาทำงานร่วมกันอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเมื่อกองทุนดำเนินไปได้ คนจึงมีกำลังใจขึ้น และได้ความมั่นใจในการทำงานเกี่ยวกับกองทุนกลับมา

2. ชุมชนสามารถกำหนดดอกเบี้ยของเงินกู้ได้เอง โดยทั่วไปกรรมการกองทุนหมู่บ้านซึ่งเลือกจากการทำประชาคมหมู่บ้าน โดยต้องมีสมาชิกของชุมชนอย่างน้อยครั้งหนึ่งเข้าร่วมประชุมจะเป็นผู้กำหนดว่า จะคิดดอกเบี้ยเงินกู้ในอัตราเท่าไร ซึ่งอัตราดอกเบี้ยที่ชุมชนกำหนดมีแตกต่างกันไปตั้งแต่ร้อยละ 6 บาท ต่อปี ถึง ร้อยละ 15 บาทต่อปี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเป้าหมายในการให้กู้ยืมเงินและความต้องการจำเป็นของสมาชิกในชุมชน การคิดอัตราดอกเบี้ยต่ำมักเป็นไปเพื่อช่วยผ่อนคลายภาระค่าใช้จ่ายในเรื่องดอกเบี้ยให้กับสมาชิกของชุมชน บางชุมชนคิดอัตราดอกเบี้ยเดียวกับเงินกู้ของกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ คือประมาณร้อยละ 12 บาทต่อปี เพื่อไม่ให้เกิดความแตกต่างระหว่างแหล่งเงินกู้ที่เป็นของชุมชน ส่วนการคิดอัตราดอกเบี้ยสูงกว่าอัตราดอกเบี้ยของกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ มักเป็นไปเพื่อจะทำให้กองทุนหมู่บ้านมีเงินเพิ่มพูนขึ้น

3. ชุมชนสามารถกำหนดวงเงินให้กู้ได้เอง การกำหนดวงเงินกู้ของแต่ละชุมชนขึ้นอยู่กับว่ามีผู้ต้องการกู้เงินมากน้อยแค่ไหน ชุมชนที่มีขนาดใหญ่คือมีจำนวนครัวเรือนมาก มักประสบปัญหาของการมีผู้ต้องการกู้เงินจำนวนมาก แต่เงินที่จะให้กู้มีไม่เพียงพอ อาจมีการกำหนดวงเงินกู้ให้ต่ำเพื่อจะให้โอกาสสมาชิกในชุมชนได้ได้เงินกู้ได้มากขึ้น ส่วนชุมชนที่มีขนาดเล็ก มีจำนวนครัวเรือนไม่มากนักสมาชิกจะมีโอกาสได้รับเงินกู้มากกว่าชุมชนขนาดใหญ่ และอาจมีโอกาสดำเนินการตามสัญญา นอกจากนี้นักสมาชิกยังมีเงินกู้ยืมขึ้นอยู่กับการบริหารจัดการอื่น ๆ อีกหลายประการ เช่น กิจกรรมหรือโครงการที่สมาชิกเสนอมาให้กรรมการพิจารณา ความน่าเชื่อถือของผู้ขอกู้ว่าจะสามารถมีเงินมาใช้คืนได้ครบตามสัญญา นอกจากนี้ยังมีชุมชนที่สมาชิกของชุมชนเห็นว่า สัมพันธภาพระหว่างกรรมการกับผู้ขอกู้ก็มีส่วนทำให้ได้รับเงินกู้ตามจำนวนที่ขอมาด้วย

4. ชุมชนเป็นผู้ดำเนินการติดตามและตรวจสอบความสามารถในการใช้เงินคืนตามสัญญา ซึ่งมีผลทำให้สมาชิกที่กู้เงินไปถูกควบคุมโดยระบบความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้าน ซึ่งมีความผูกพันใกล้ชิดกัน ต่างรับรู้ข้อมูลข่าวสารของกันและกัน กระบวนการตรวจสอบหรือติดตามอยู่บน

รากฐานของวัฒนธรรมซึ่งยากที่คนจะฝ่าฝืน เหมือนกับการมีเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือบุคคลภายนอก มาเป็นผู้ตรวจสอบ ดังนั้น ภายในชุมชน จะทราบว่า สมาชิกมีความพยายามที่จะนำเงินมาคืนตาม สัญญามากน้อยเพียงใด คนที่ผิดสัญญาประสบปัญหาหรือมีความจำเป็นอย่างแท้จริงหรือไม่ โดยทั่วไปชุมชนมีความมั่นใจว่าจะได้เงินคืนตามสัญญาเป็นส่วนใหญ่ การไม่คืนเงิน มักเกิดขึ้นในกรณี ที่มีลักษณะเฉพาะ เช่น ผู้กู้เสียชีวิต หรือย้ายถิ่นหายไปจากชุมชน

5. ชุมชนสามารถวางแผนการใช้ดอกเบี้ยหรือผลได้จากกองทุนเพื่อนำมาใช้ให้เกิด ประโยชน์กับชุมชนหรือเพื่อเป็นสวัสดิการให้กับสมาชิกของชุมชนได้ อำนาจอิสระของชุมชนที่จะนำ ดอกผลของกองทุนหมู่บ้านมาใช้เพื่อชุมชน ทำให้ชุมชนหลายแห่งได้วางแผนในการจัดสรรผลได้ บางส่วนมาเป็นสวัสดิการให้กับผู้ประสบความยากลำบากในชุมชน หรือเป็นกองทุนเพื่อการศึกษา ของเด็กที่มาจากครอบครัวที่ยากจน หรือมาทำประโยชน์สาธารณะต่าง ๆ ตามที่ชุมชนเห็นว่า เหมาะสมกับชุมชนแต่ละแห่ง

กองทุนหมู่บ้านกับการสะสมทุนชุมชน

การให้อำนาจอิสระกับชุมชนเป็นผู้บริหารจัดการกองทุนเอง ได้ส่งผลทางบวกในด้านการ เรียนรู้ของชุมชนส่วนใหญ่เป็นอย่างมาก แม้ว่าบางกองทุนจะมีปัญหาอยู่บ้างในการบริหารงาน แต่โดยรวมแล้ว นับเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชน ซึ่งสามารถสรุปผลของกองทุน หมู่บ้านที่มีต่อการสะสมทุนชุมชนได้ดังนี้

1. การเรียนรู้ทักษะใหม่ในการบริหารจัดการ การดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านกระตุ้นให้ ชุมชนต้องมีการเรียนรู้ทักษะใหม่เกี่ยวกับการบริหารจัดการ เช่น การทำบัญชี การจัดเก็บข้อมูล แม้ ว่าการอบรมของทางราชการในเรื่องดังกล่าวยังมีจุดอ่อนอยู่มาก แต่หลังจากที่อบรม กรรมการจะ ต้องนำความรู้ไปปฏิบัติจริง ต้องถูกตรวจสอบ และแก้ไข ทำให้กรรมการสามารถพัฒนาความรู้ และทักษะได้อย่างต่อเนื่อง มีการหาความรู้เองเพิ่มเติม เช่น จากเยาวชนที่มีความรู้ในชุมชน ครู เป็นต้น ในแง่นี้จึงเท่ากับว่ากองทุนหมู่บ้านได้มีส่วนในการเสริมสร้างทุนความรู้ในการบริหารจัดการ กองทุนให้กับชุมชน

2. โอกาสในการทำงานเป็นกลุ่ม ชุมชนสามารถนำบทเรียนจากความสำเร็จและความ ล้มเหลวในการทำงานพัฒนาในอดีตมาปรับใช้ในการบริหารกองทุนให้ดีขึ้น ชุมชนล้วนใหญ่ล้วนมี ประสบการณ์ในการทำงานพัฒนามาก่อน ประสบการณ์ของความล้มเหลวอาจมีมากกว่า ประสบการณ์แห่งความสำเร็จ แต่บางชุมชนก็สามารถสรุปบทเรียนจากประสบการณ์เหล่านี้ได้ ซึ่งนับเป็นการเรียนรู้ที่สำคัญมาก และเป็นการสร้างทุนทางสังคมให้กับชุมชน

3. การสร้างเครือข่ายทางสังคม ความจำเป็นที่ต้องบริหารกองทุนหมู่บ้านอย่างเป็นระบบ ทำให้ชุมชนต้องพยายามดึงทรัพยากรบุคคลในชุมชนที่มีความรู้ ความชำนาญที่หลากหลายมา

ร่วมงาน เป็นการขยายขอบข่ายของการเรียนรู้ เช่น ผู้อาวุโสและอดีตผู้นำชุมชน เยาวชนที่ผ่านการศึกษาจากระบบโรงเรียน สตรีแม่บ้าน ครูในโรงเรียน ทำให้เกิดการเรียนรู้จากความแตกต่างเห็นคุณค่าของกันและกัน และตระหนักว่าทรัพยากรบุคคลที่มีค่าและมีความหลากหลาย

4. การสร้างความเสมอภาคระหว่างชายหญิง การที่กติกาของกองทุนหมู่บ้านกำหนดให้สตรีเข้ามาเป็นกรรมการกองทุนหมู่บ้านครึ่งหนึ่งของจำนวนกรรมการ ทำให้ชุมชนเรียนรู้ถึงศักยภาพในการทำงานบริหารของสตรี รวมทั้งตระหนักถึงความสามารถของสตรีที่สามารถช่วยงานส่วนรวมของชุมชนได้เป็นอย่างดี ซึ่งในอดีตในบางชุมชนไม่ได้ให้ความสำคัญกับบทบาทในด้านนี้ของสตรีเท่าใดนัก เช่น กรรมการชายมีการยอมรับว่า ผู้หญิงมีความละเอียดถี่ถ้วนในการทำงานมากกว่า ซึ่งเหมาะกับการทำงานเกี่ยวกับเงิน นอกจากนี้ ยังมีความสามารถในการเจรจาโน้มน้าวเวลาทวงหนี้ก็ทำได้ดีกว่า มีความรับผิดชอบในการเข้าร่วมประชุมมากกว่า เป็นต้น

5. การกู้ศักดิ์ศรีของชุมชนบางแห่ง จากการที่รัฐมีนโยบายในการจัดสรรเงินกองทุนลงไปยังหมู่บ้านทุกแห่ง ทำให้ชุมชนจำนวนมากที่เคยถูกละเลยจากรัฐหรือถูกมองจากเจ้าหน้าที่ของรัฐว่าไม่มีศักยภาพ หรือเป็นชุมชนที่อ่อนแอ ไม่เคยได้รับโครงการพัฒนาหรือการสนับสนุนจากรัฐ ได้มีโอกาสพิสูจน์ความสามารถ และกู้ศักดิ์ศรีของชุมชนคืนกลับมาได้ ตัวอย่างเช่น ในพื้นที่วิจัยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีหมู่บ้าน 2 แห่งที่ตกอยู่ในสถานะภาพเช่นนี้ คือ หมู่บ้านหนึ่งถูกกล่าวหาว่าเป็นหมู่บ้านที่เล่นการพนันและเล่นหวย ไม่มีศักยภาพในการพัฒนา ส่วนอีกหมู่บ้านหนึ่งถูกร้องเรียนผ่าน เว็บไซต์ของกรมการปกครองเกี่ยวกับการบริหารงานกองทุนหมู่บ้านตั้งแต่ช่วงเริ่มโครงการในปีแรก แต่กรรมการกองทุนของทั้งสองหมู่บ้านต่างพยายามปรับปรุงในด้านการบริหารงาน เพื่อพิสูจน์ให้คนภายนอกเห็นว่า ชุมชนไม่ได้เป็นอย่างที่ถูกกล่าวหา และเรียกศักดิ์ศรีของชุมชนกลับคืนมา ปรากฏว่าทั้ง 2 ชุมชนสามารถบริหารจัดการกองทุนได้เป็นอย่างดี เทียบกับการสร้างทุนทางจิตวิญญาณให้กับชุมชน

6. การสร้างจิตสำนึกของความเป็นชุมชน เมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้าไปในชุมชน หลายชุมชนพยายามในการคิดค้นหาทางแก้ปัญหาความอ่อนแอของชุมชน บางชุมชนมีทุนสังคมอ่อนแอเป็นพื้นฐาน และประสบการณ์ในการพัฒนาส่วนใหญ่ก็เป็นความล้มเหลว ทำให้คนในหมู่บ้านหมดความศรัทธาในการทำงานเพื่อส่วนรวม แต่การมีกองทุนหมู่บ้านทำให้คนเริ่มหันกลับมาแก้ไขจุดอ่อนของตัวเองเพื่อให้สามารถบริหารกองทุนหมู่บ้านให้ประสบความสำเร็จ ตัวอย่างเช่น มีชุมชนหนึ่งในพื้นที่วิจัย กรรมการกองทุนได้ร่วมกันปรึกษาหารือ เพื่อหาทางสร้างจุดร่วมในชุมชนขึ้น ความคิดที่สรุปได้คือต้องสร้างโครงการเล็กๆ ที่ก่อประโยชน์โดยตรงต่อชาวบ้าน ทำให้สำเร็จเพื่อสร้างความเชื่อมั่นและกำลังใจในหมู่ชาวบ้าน โครงการที่คิดขึ้นคือโครงการซื้อเครื่องอัดฟาง (กองทุนหมู่บ้านทำให้มีวัวควายมากขึ้นในชุมชน จนขาดแคลนหญ้าสำหรับวัวควาย) ซึ่งถ้าทำสำเร็จ ก็จะทำให้คนในชุมชนเห็นประโยชน์ของการทำงานร่วมกัน

กองทุนหมู่บ้านกับการกระตุ้นเศรษฐกิจระดับรากหญ้า

เศรษฐกิจของหมู่บ้านเป็นระบบที่มีความซับซ้อน และมีความหลากหลายแตกต่างกันไปตามวิถีการดำรงชีวิต แต่ในภาพรวมพอจะเห็นได้ว่า การดำรงชีวิตของชุมชนต้องอาศัยเงินเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตและการบริโภคสูงมาก แม้ว่าระดับของเงินทุนที่ต้องใช้เพื่อการผลิตและการบริโภคจะมีความแตกต่างกันไป แต่โดยทั่วไป สมาชิกของชุมชนจะให้ความสำคัญกับเงินในฐานะที่เป็น "ทุน" ซึ่งจะทำให้ได้มาซึ่งปัจจัยในการผลิต การบริโภค และการเข้าถึงบริการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสาธารณูปโภค สิ่งอำนวยความสะดวก การศึกษาของลูกหลาน การรักษาพยาบาล แหล่งที่มาของเงินทุนสำหรับคนในหมู่บ้านมีหลายแหล่ง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับระดับเศรษฐกิจและกิจกรรมทางเศรษฐกิจของสมาชิกในชุมชน ชุมชนบางแห่งมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต้องใช้ทุนสูงมาก และเป็นการลงทุนระยะยาว เช่น การทำประมงในเขตชายฝั่งทะเลของชุมชนในจังหวัดระยอง การบริการโรงแรมและบังกะโลที่พักรักสำหรับนักท่องเที่ยวในชุมชนของจังหวัดภูเก็ต บางชุมชน มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีการลงทุนปานกลาง เช่น การทอผ้าไหมในชุมชนของจังหวัดสุรินทร์ หรือการค้าขาย การเลี้ยงวัว เลี้ยงหมู ในหมู่บ้านต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ทั่วไป

นัยสำคัญของกองทุนหมู่บ้านในการกระตุ้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านมีความแตกต่างกันไปตามกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนที่ดำรงอยู่ก่อนหน้าที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้าไป และยังขึ้นอยู่กับระดับความต้องการเงินทุนเพื่อทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้วย ซึ่งในเบื้องต้นอาจแบ่งได้ดังนี้

1. ชุมชนที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจต้องการเงินทุนในระดับสูง สมาชิกของชุมชนซึ่งทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจในลักษณะนี้ต้องใช้เงินทุนสูงมาก แหล่งเงินทุนที่สำคัญอาจออกมาในลักษณะของการลงทุนกันระหว่างสมาชิกที่มาวมกลุ่มกัน หรือหากต้องการกู้เงินจากแหล่งเงิน ก็จะถูกจากแหล่งเงินที่สามารถปล่อยเงินกู้จำนวนมากได้ เช่น ธนาคารพาณิชย์ ธนาคารเพื่อการเกษตร (ธกส.) ชุมชนที่มีสมาชิกซึ่งมีการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต้องการเงินทุนขนาดใหญ่เช่นนี้จะต้องมีความต้องการพึ่งพาเงินจากกองทุนหมู่บ้านค่อนข้างน้อยทั้งนี้เนื่องจากวงเงินให้กู้ของกองทุนหมู่บ้านค่อนข้างต่ำสำหรับคนกลุ่มนี้

2. ชุมชนที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต้องการเงินทุนในระดับที่ไม่สูงมากนัก เป็นชุมชนที่สมาชิกมีความต้องการเงินมาใช้ในการทำกิจกรรมการผลิต และเพื่อการบริโภคซึ่งโดยทั่วไป แม้ชุมชนจะมีแหล่งเงินสำหรับการกู้ยืมอยู่บ้างแล้ว เช่น ธกส. กองทุนสัจจะออมทรัพย์ของหมู่บ้านหรือของชุมชนหมู่บ้าน เครดิตยูเนียน โครงการแก้ไขปัญหาคาความยากจน (กข.คจ) รวมทั้งกลุ่มอาชีพหรือกองทุนอื่น ๆ ที่ชาวบ้านรวมกลุ่มกันตั้งขึ้นมา แต่โดยทั่วไป แหล่งเงินทุนที่มีอยู่ก็ยังไม่เพียงพอต่อความต้องการของสมาชิกในชุมชน ชุมชนที่มีพื้นฐานทางเศรษฐกิจในลักษณะนี้จะให้ความสำคัญ

กับกองทุนหมู่บ้านในฐานะเป็นแหล่งเงินทุนที่เพิ่มเข้ามา และมีส่วนช่วยบรรเทาการขาดแคลนเงินทุนหรือในหลาย ๆ กรณี ชุมชนถือว่ากองทุนหมู่บ้านได้ช่วยเพิ่มแหล่งเงินหมุนเวียนหนี้สินให้กับชุมชนด้วย การกระตุ้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนอาจมีในลักษณะต่างๆ ดังนี้

2.1 การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่กำลังทำอยู่แล้ว สมาชิกในชุมชนมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นฐานเดิมอยู่แล้ว เช่น การทำนา การทำสวน การทอผ้า การปลูกผัก แต่การลงทุนเพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพในการผลิตหรือเพื่อเพิ่มผลผลิตยังทำได้ไม่เต็มที่ เมื่อมีเงินกองทุนให้กู้ยืม คนมีการกู้ยืมเงินไปเพื่อลงทุนในการผลิตเพิ่มขึ้น เช่น การซื้อปุ๋ยมาทนบำรุงสวน หรือใส่ในนาข้าว การซื้อเส้นไหมมาทอเพิ่มขึ้น การนำเงินมาลงทุนในการค้าขายโดยสามารถซื้อสินค้ามาขายเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม หรือการนำเงินมาซื้อวัสดุเพื่อการทำหัตถกรรม เช่น ไม้ตาล ไม้ไผ่ เพื่อนำมาประดิษฐ์ หรือประกอบเป็นผลิตภัณฑ์ โดยสามารถเพิ่มการผลิตได้สูงกว่าเดิม ซึ่งผลที่คนได้รับในกรณีนี้มีทั้งในส่วนที่ช่วยให้ผลิตภาพในการผลิตสูงขึ้น ปริมาณการผลิตสูงขึ้น และผลผลิตมีคุณภาพดีขึ้น

2.2 การเพิ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจใหม่ ๆ คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านกำหนดหลักเกณฑ์ในการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านว่าควรเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดรายได้ เช่น เลี้ยงหมู เลี้ยงวัว ค้าขาย ฯลฯ ไม่ใช่เงินไปซื้อสิ่งอำนวยความสะดวก ทำให้สมาชิกในชุมชนพยายามมองหาช่องทางในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อาจไม่เคยทำมาก่อน แต่เห็นว่าพอจะริเริ่มทำได้หากมีเงินทุน ทำให้มีกิจกรรมบางอย่างเกิดขึ้น ในหลายพื้นที่ ไม่เคยมีการเลี้ยงหมู เลี้ยงวัว ปลูกผัก เลี้ยงปลา หรือค้าขาย มาก่อน ก็มีคนเริ่มทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นโดยใช้เงินที่กู้มาจากกองทุนหมู่บ้าน

2.3 การเพิ่มโอกาสของการได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ในหลาย ๆ กรณี สมาชิกในชุมชนมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ได้ทำมาก่อนหน้าที่กองทุนหมู่บ้านจะเข้ามา โดยที่คนเหล่านี้ไม่มีเงินทุนเพียงพอที่จะได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต เช่น อุปกรณ์การเชื่อมเหล็ก ตู้อบขนม เครื่องซักผ้าสำหรับรับจ้างซักเสื้อผ้า ฯลฯ บุคคลเหล่านี้สามารถกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านไปซื้ออุปกรณ์ เครื่องมือเครื่องใช้ หรือบางกรณีสามารถนำไปไถ่ถอนที่ดิน ทำให้ได้มีโอกาสเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ทำงานได้สะดวกขึ้น รวดเร็วขึ้น มีความมั่นคงในงานอาชีพมากขึ้น และยังช่วยลดภาระค่าใช้จ่ายในการที่ต้องไปเช่าปัจจัยการผลิตด้วย

2.4 การลดภาระค่าดอกเบี้ย ในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สมาชิกในชุมชนจำนวนมากต้องใช้วิธีกู้ยืมเงิน และเสียค่าดอกเบี้ยในอัตราสูงบ้าง ต่ำบ้าง ในกรณีที่คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน กำหนดอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำกว่าอัตราดอกเบี้ยที่คนกู้กันโดยทั่วไป คนสามารถมากู้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน และนำไปใช้คืนแหล่งเงินกู้ที่คิดดอกเบี้ยสูงกว่า ซึ่งช่วยให้สามารถนำเงินไปทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจในส่วนอื่น ๆ ได้ โดยทั่วไป อาจกล่าวได้ว่า

ชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตที่ต้องอาศัยเงินทุนในระดับไม่สูงนัก การเข้าไปของกองทุนหมู่บ้าน มีแนวโน้มจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเศรษฐกิจระดับฐานรากโดยสมาชิกของชุมชนจะได้รับการกระตุ้นหรือสนับสนุนให้มีการเปลี่ยนแปลงในกิจกรรมทางเศรษฐกิจในหลาย ๆ รูปแบบ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขเดิมก่อนหน้าที่จะมีกองทุนหมู่บ้าน

3. ชุมชนซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่มีฐานะยากจน มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นของตนเองน้อย อาจมีการทำนา เลี้ยงสัตว์ ปลูกพืชผัก อยู่บ้าง แต่รายได้หลักมาจากการรับจ้าง สมาชิกในชุมชนลักษณะนี้จะให้ความสำคัญกับกองทุนหมู่บ้านในฐานะที่เป็นแหล่งเงินกู้ที่มีดอกเบี้ยต่ำ คือมีการกู้เงินไปใช้คืนแหล่งเงินที่มีการคิดอัตราดอกเบี้ยสูงกว่า ถือว่าเป็นการ "ลดค่าใช้จ่าย" สำหรับปัจเจกบุคคล ส่วนการกู้เงินไปเพื่อการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ อาจยังคงมีข้อจำกัด เพราะไม่เคยทำมาก่อนและไม่มีช่องทางที่จะทำให้ได้กำไร หรือไม่แน่ใจว่าจะทำได้ประสบความสำเร็จ จึงมีความวิตกว่าจะไม่สามารถหาเงินมาใช้คืนได้ ดังนั้นการกู้เงินอาจไม่สามารถเพิ่มรายได้โดยตรง แต่ถือเป็นการลดรายจ่าย ซึ่งเป็นการผ่อนคลายความตึงเครียดในเรื่องการเงินลง

ปัญหาและอุปสรรคของการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน

การที่รัฐเปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านได้เอง ก่อให้เกิดปัญหาและอุปสรรคบางประการสำหรับชุมชนซึ่งมีทุนความรู้ ทุนทางสังคม และทุนทางจิตวิญญาณที่ไม่เข้มแข็ง ชุมชนบางแห่งเคยมีความรู้และประสบการณ์ในการจัดการกลุ่มออมทรัพย์มาบ้างแล้ว อาจประสบกับปัญหาและอุปสรรคไม่มากนัก แต่ชุมชนที่ไม่เคยมีประสบการณ์ทางด้านนี้มาก่อน อาจประสบกับความยากลำบากในการบริหารกองทุนหมู่บ้าน นอกจากนี้การมีทุนทางสังคมและทุนทางจิตวิญญาณที่เข้มแข็งก็มีส่วนทำให้การบริหารจัดการกองทุนดำเนินไปด้วยดี มีความเป็นธรรมในการให้เงินกู้กับทุกฝ่าย คนในชุมชนมีความสามัคคีและร่วมมือร่วมใจกันดำเนินการเกี่ยวกับกองทุน แต่ชุมชนที่มีทุนทางสังคมและทุนทางจิตวิญญาณที่ไม่เข้มแข็ง ก็จะมีปัญหาในการบริหารจัดการกองทุนให้บรรลุควร ปัญหาและอุปสรรคที่พบในบางกองทุนที่ไม่เข้มแข็ง มีดังต่อไปนี้

1 ชุมชนไม่มีความรู้ประสบการณ์และทักษะในการบริหารกองทุนหมู่บ้าน เนื่องจากกองทุนหมู่บ้านนับเป็นเงินกองทุนที่มีขนาดใหญ่สำหรับหมู่บ้านที่ไม่เคยมีประสบการณ์ในการบริหารกองทุนมาก่อน ทำให้กรรมการเกิดความไม่มั่นใจ กังวลใจ และเกรงว่าจะทำผิดระเบียบ ทำให้พยายามสร้าง ความเข้มงวดในการบริหารจัดการ ไม่มีความยืดหยุ่น ยึดถือว่าต้องทำตามระเบียบอย่างเคร่งครัดและตายตัว เมื่อประกอบกับการที่ระเบียบและแบบฟอร์มต่าง ๆ ในระยะแรกยังไม่ลงตัว มีการเปลี่ยนแปลงอยู่บ่อยๆ ก็ยิ่งทำให้กรรมการเกิดความสับสน บางส่วนที่ไม่ได้รับข้อมูลและ

ข่าวสารที่ชัดเจน ก็ยังทำให้ไม่กล้าตัดสินใจ และดำเนินการไปในทางที่จะทำให้เงินกองทุนเกิดประโยชน์สูงสุดกับคนในชุมชน

2 การฝึกอบรมกรรมการมีน้อยและไม่มีคุณภาพ ในสภาพที่กรรมการไม่มีประสบการณ์ และทักษะ การอบรมเพิ่มพูนความรู้ ทักษะ และการจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ตลอดจนการจัดศึกษาดูงาน จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง กรรมการเองส่วนใหญ่ยังขาดทั้งทักษะในด้านการบริหาร กองทุน เช่น การทำบัญชี การพิจารณาโครงการ การติดตามงาน และทักษะด้านการพัฒนา แต่ปรากฏว่า การฝึกอบรมที่ทางราชการจัดให้กรรมการกลับมีน้อยมาก และไม่มีคุณภาพ ส่วนใหญ่ กรรมการจะเรียนรู้ทักษะในการจัดระบบข้อมูล การทำบัญชี อย่างไม่เป็นทางการจากกรรมการบางคนที่เป็นข้าราชการหรือข้าราชการบำนาญ

3 ชุมชนมีคนที่เสียสละทำงานเพื่อส่วนรวมจำนวนน้อย ทำให้กรรมการต้องรับตำแหน่งซ้ำซ้อน ในปัจจุบัน คนในชุมชนหมู่บ้านต้องทำงานหลาย ๆ อย่างจึงสามารถอยู่รอดได้ ทั้งการทำนา ทำไร่ รับจ้างในท้องถิ่น รับจ้างต่างถิ่น คนจำนวนมากจึงมุ่งอยู่แต่การทำมาหากินเลี้ยงปากท้อง ในหลาย ๆ ชุมชนพบว่าคนที่หาคนที่เสียสละเวลามาทำงานส่วนรวมในบางชุมชนจึงเป็นเรื่องไม่ง่าย กรรมการที่ถูกเลือกเข้ามาจึงมักมีงานส่วนรวมด้านอื่นอยู่แล้ว จึงต้องรับภาระหนัก และบางครั้งไม่สามารถทำงานได้เต็มที่ จนเกิดความท้อ อยากจะลาออก

4 ชุมชนขาดประสบการณ์และความเชื่อมั่นในการทำงานเป็นกลุ่ม บางชุมชนแม้จะเคยมีโครงการพัฒนาของรัฐเข้ามา ซึ่งมักเน้นในเรื่องการทำงานเป็นกลุ่ม แต่เป็นกลุ่มแบบฉาบฉวย บางทีกลุ่มก็ล้ม เพราะคนมักคิดเอาประโยชน์จากกลุ่ม จากประสบการณ์เชิงลบเช่นนี้ ทำให้ชาวบ้านมีทัศนคติไม่ดีต่อการทำงานเป็นกลุ่มและต่อคนที่เข้ามาทำงาน ทำให้คนดีและคนที่มีความสามารถไม่ต้องการทำงานเพื่อส่วนรวม

5 กรรมการไม่เข้าใจบทบาทหน้าที่ตามตำแหน่งของตน กรรมการกองทุนบางแห่งไม่เข้าใจในภาระหน้าที่ตามตำแหน่ง หรือบางทีเข้าใจแต่ไม่ทำงาน ทำให้งานไปตกหนักที่กรรมการเพียงบางคน

6 กรรมการไม่มีวิธีการควบคุมไม่ให้สมาชิกใช้เงินผิดวัตถุประสงค์ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการติดตามงานหย่อนยาน แต่อีกส่วนหนึ่งก็เป็นเพราะกรรมการเองก็เข้าใจว่าเป็นวิถีปฏิบัติที่ทำกันอยู่เป็นประจำ ถือว่าเมื่อได้เงินกู้ไปแล้วก็เป็นสิทธิของผู้กู้ ขอให้หาเงินมาใช้ให้ได้ก็พอ (ในขณะที่ในบางชุมชนที่กรรมการเข้มแข็ง อาจมีการแยกแยะว่าการใช้เงินผิดวัตถุประสงค์ เป็นไปอย่างสมควรหรือไม่ ถ้าเป็นเหตุสุดวิสัยจริงๆ ก็จะอนุโลม แต่ถ้าไม่มีเหตุอันสมควร ก็จะตัดเงินกู้ในครั้งต่อไปลง เป็นต้น)

เสียงสะท้อนจากชุมชนเกี่ยวกับการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้าน

การดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านยังก่อให้เกิดข้อจำกัดบางประการ สำหรับสมาชิกของชุมชนที่ต้องการกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน ดังนี้

1. แม้ว่ากองทุนหมู่บ้านจะยึดหลักการของการกระจายอำนาจในด้านการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้านไปให้กับชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการตั้งกรรมการกองทุนหมู่บ้าน การกำหนดดอกเบี้ย การติดตามการกู้เงิน และการนำผลได้จากกองทุนมาใช้ประโยชน์ แต่กองทุนหมู่บ้านก็ยังมีระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ซึ่งมีข้อกำหนดเกี่ยวกับการตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ทำบัญชี การส่งคืนเงินกู้ ระยะเวลาในการชำระเงินกู้คืนเงิน รวมทั้งยังได้ตั้งคณะกรรมการระดับจังหวัด และคณะกรรมการสนับสนุนระดับอำเภอ ขึ้นมาทำหน้าที่ในการดูแลการดำเนินงานของกองทุนให้เป็นไปตามระเบียบ ซึ่งก่อให้เกิดภาพของการควบคุมและติดตามการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านในลักษณะของระบบราชการ ซึ่งมีผลทำให้ชุมชนหลายแห่งมองว่า การทำงานเกี่ยวกับกองทุนเป็นเรื่องละเอียดอ่อนเสี่ยงต่อการกระทำผิด และการลงโทษ จึงทำให้คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านทำงานด้วยความระมัดระวังและเข้มงวด จนทำให้ไม่กล้าคิดทำอะไรในเชิงสร้างสรรค์ที่อาจเสี่ยงต่อการทำผิดระเบียบ
2. คณะกรรมการกองทุนซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องกองทุนหมู่บ้าน มีความรู้สึกว่าการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านมีความยุ่งยากมาก โดยเฉพาะในเรื่องการทำบัญชีและการที่ต้องกรอกเอกสารข้อมูลต่าง ๆ ทำให้ต้องใช้เวลาไปในเรื่องการบริหารจัดการค่อนข้างมาก การอบรมที่ผ่านมา วิทยากรยังขาดความชำนาญและประสบการณ์ และยังมีการเปลี่ยนแปลงแบบฟอร์มหรือวิธีการอีกด้วยทำให้การดำเนินงานยังไม่ราบรื่น
3. ระยะเวลาของการกู้เงิน ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหารกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ยังได้กำหนดระยะเวลาชำระคืนเงินกู้ ทั้งเงินต้นพร้อมดอกเบี้ยให้เสร็จสิ้นภายในกำหนดระยะเวลาไม่เกิน 1 ปี นับแต่วันทำสัญญา ซึ่งการกำหนดรอบของการคืนเงินไว้อย่างเข้มงวดเช่นนี้ ทำให้เกิดข้อจำกัดของการนำเงินไปใช้ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ผลได้จากกิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้น ๆ อาจเกินระยะเวลาที่กำหนดไว้ในสัญญาการกู้เงิน ทำให้คนที่กู้เงินไปต้องพยายามหาเงินจากแหล่งอื่นมาใช้คืน เช่น จากการทำงานรับจ้าง หรือการกู้เงินระยะสั้นซึ่งมีดอกเบี้ยสูงมาใช้คืนกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการเพิ่มภาระค่าดอกเบี้ยโดยไม่จำเป็น ดังนั้นจึงควรมีความยืดหยุ่นให้ชุมชนมีอำนาจในการกำหนดระยะเวลาของการใช้คืนเงินในระยะเวลาที่ยาวกว่า

ที่เป็นอยู่ได้ เพื่อให้กองทุนหมู่บ้านสามารถสนองความต้องการของชุมชนได้มากกว่าที่เป็นอยู่

4. การทำงานของคณะกรรมการกองทุนระดับหมู่บ้าน มีความหลากหลายขึ้นอยู่กับเงื่อนไขเดิมของชุมชนว่า มีระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนเป็นอย่างไร หากภายในชุมชนมีความขัดแย้ง แยกออกเป็นกลุ่มเป็นพวก คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านมีแนวโน้มจะดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านเพื่อประโยชน์ของพรรคพวกตนเอง ทำให้คนในชุมชนบางส่วนรู้สึกว่าจะไม่ได้รับความเป็นธรรมในการกู้เงิน หรือหากในชุมชนมีผู้นำที่มีอำนาจสูง อาจรวบอำนาจการตัดสินใจต่าง ๆ ไว้ที่ตนเองหรือพรรคพวกไม่กี่คน โดยที่กรรมการอื่น ๆ และคนในชุมชนไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ซึ่งการทำงานของคณะกรรมการนับว่ามีส่วนสำคัญต่อการที่คนในชุมชนจะได้รับผลจากการมีกองทุนหมู่บ้าน ดังนั้นในการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน ควรมีการนำเสนอรูปแบบของคณะกรรมการกองทุนที่ได้ทำงานให้เกิดผลดีกับหมู่บ้าน และมีการวิพากษ์รูปแบบของคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านที่ก่อให้เกิดผลในทางลบ ซึ่งจะเป็นการสร้างมาตรฐานแบบไม่เป็นทางการสำหรับคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน และทำให้ชุมชนรับรู้ ว่า ชุมชนสามารถปรับเปลี่ยนและควบคุมการทำงานของคณะกรรมการได้

5. ความวิตกกังวลว่า จะเกิดหนี้สูญทำให้คณะกรรมการกองทุนมีความระมัดระวังเกี่ยวกับการใช้เงินจากกองทุนหมู่บ้านสูงมาก เพราะเกรงว่า หากเงินสูญไปจะต้องมีผู้รับผิดชอบ ดังนั้นในการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน จะยึดหลักการของการที่จะไม่ให้เกิดภาวะหนี้สูญ โดยไม่ให้คนกู้เงินไปทำกิจกรรมที่เสี่ยงต่อการขาดทุน ซึ่งจะทำให้กองทุนหมู่บ้านหมดไป ทำให้ขาดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ หรือความกล้าที่จะนำเงินกองทุนมาทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของคน เพราะเกรงว่าอาจเกิดปัญหา ซึ่งมีแนวโน้มทำให้มีการใช้เงินกองทุนในระดับปัจเจกบุคคล มากกว่าจะมุ่งให้คนรวมกลุ่มกันเพื่อทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต้องใช้ทุนสูง ดังนั้นเงินจากกองทุนหมู่บ้านมีแนวโน้มจะถูกนำมาใช้ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ในวิถีการผลิตและวงจรเศรษฐกิจแบบเดิม ชุมชนยังไม่สามารถใช้เงินกองทุนเพื่อเปิดมิติของการมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจในรูปแบบใหม่ ไม่ว่าจะเป็นการผลิต การบรรจุหีบห่อ และการตลาด ฯลฯ ซึ่งส่วนหนึ่งน่าจะเป็นเพราะยังมิได้มีการพัฒนาความรู้ และการสร้างระบบที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถนำเงินจากกองทุนหมู่บ้านไปใช้เพื่อเปิดมิติใหม่ ๆ ในการดำรงชีวิต

6. การใช้คืนเงินกู้ แม้ว่าจะมีบางส่วนของผู้กู้เงินที่สามารถนำเงินที่กู้จากกองทุนหมู่บ้านไปใช้ในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดผลตอบแทน และสามารถนำเงินต้นและดอกเบี้ยมาใช้คืนได้ภายในระยะเวลาที่กำหนด แต่ก็จะมีผู้กู้เงินบางส่วนที่ได้วางแผนการใช้เงิน

คืนตามยุทธศาสตร์ที่เคยทำกันมาเป็นประจำ คือหาแหล่งรายได้จากหลาย ๆ แหล่ง เช่น การทำนา การปลูกพืชไร่ การรับจ้าง หรืองานหัตถกรรม ฯลฯ เพื่อรวบรวมเงินมาใช้คืน โดยไม่มุ่งเน้นว่าจะได้มาจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ได้กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านไปลงทุน ทั้งนี้ ชาวบ้านอาจใช้วิธีการหาเงินมาคืนให้กับกองทุนหมู่บ้าน แล้วจึงค่อยกู้ใหม่ภายหลัง ซึ่งอาจทำให้ชาวบ้านตกอยู่ภายในวัฏจักรของการเป็นหนี้กองทุนหมู่บ้านได้ เหมือนกับแหล่งเงินกู้ อื่น ๆ ที่มีอยู่แล้วในชุมชน ตัวอย่างปัญหาในการลงทุนและการใช้คืนเงินกู้ เช่น

- กิจกรรมที่กู้เงินไปลงทุนประสบกับการขาดทุน เช่น ในพื้นที่วิจัยของภาคตะวันออก เชียงเหนือ มีการลงทุนปลูกแตงกวาในปีเพาะปลูก 2545 ซึ่งแตงมีราคาตกต่ำมาก ทำให้เกษตรกรที่กู้เงินไปลงทุนประสบกับภาวะขาดทุนทั้งหมด
- กิจกรรมที่กู้เงินไปลงทุนไม่สามารถถอนทุนหรือสร้างกำไรได้ภายในระยะเวลา 1 ปี เช่น การลงทุนซื้อวัวควายมาเลี้ยงเพื่อเอาลูก ซึ่งลูกวัวควายจะยังไม่โตพอที่จะขายได้ ภายในเวลา 1 ปี ในเรื่องนี้ เกษตรกรจะทราบดีตั้งแต่ก่อนกู้ แต่ก็คิดว่า จะสามารถหาเงินจากการรับจ้าง หรืออื่นๆ มาใช้คืนได้ หรือบางทีก็คิดจะใช้วัวควายที่มีอยู่เดิม เป็นหลักฐานในการลงทุนแทน นอกจากนี้ ยังมีการลงทุนอื่นๆอีกที่ไม่สามารถคืนทุนได้ใน 1 ปี เช่น การลงทุนปรับที่นา และการลงทุนขุดสระเพื่อทำเกษตรผสมผสาน แต่กิจกรรมทั้ง 3 ประการดังกล่าวนี้ สามารถสร้างผลกำไรและความมั่นคงทางเศรษฐกิจได้ในระยะยาว จึงนับว่าคุ้มกับการลงทุน เพียงแต่ไม่สอดคล้องกับเงื่อนไขของกองทุนเท่านั้น
- เงินที่กู้มาไม่เพียงพอกับการลงทุน เพราะคาดการณ์ผิด หรือเพราะเงินตกมาช้า เช่น ในการซื้อวัว วัวมีราคาขึ้นเร็ว เงินที่กู้มาได้ ไม่พอที่จะซื้อ จึงนำเงินไปใช้จ่ายด้านอื่นแทน
- บางกรณีจึงใจบอเหตุผลในการกู้ผิดไปจากความเป็นจริง เช่น ต้องการกู้เงินเพื่อใช้จ่ายในการเดินทางไปทำงานในต่างถิ่น แต่กลัวว่าจะไม่ได้รับอนุมัติ จึงบอกว่าจะนำไปซื้อวัว
- ช่วงจังหวะเวลาที่เงินกู้ตกมาไปตรงกับรอบการผลิตอย่างอื่นที่ต้องการเงินพอดี เช่น ชาวบ้านต้องการกู้เงินซื้อวัว แต่เงินตกมาในช่วงที่เป็นฤดูปลูกแตง ชาวบ้านจึงนำเงินไปลงทุนปลูกแตงก่อน โดยวางแผนว่าเมื่อได้กำไรจากแตงแล้วจึงค่อยนำไปซื้อวัว แต่ปรากฏว่า ปีนั้นแตงราคาตก จึงไม่มีเงินไปซื้อวัว

ยุทธศาสตร์ในการหาเงินมาใช้คืนกองทุนหมู่บ้าน ในกรณีที่การลงทุนมีปัญหา

1. นำเงินจากกิจกรรมส่วนอื่น ๆ มาใช้คืน เช่น การไปรับจ้าง การขายผลผลิตทางการเกษตรอื่น วิธีการนี้จะทำสำเร็จในกลุ่มที่มีการวางแผนเตรียมการเพื่อหาเงินมาใช้คืนเป็นอย่างดี บางคนสามารถหาเงินมาใช้คืนได้ครบ บางคนหามาได้เพียงบางส่วน ก็ใช้การกู้เงินเสริม
2. การกู้ยืมเงินระยะสั้น มีแหล่งกู้ยืมเงินหลายแบบ ดังนี้
 - 2.1 กู้ยืมจากญาติพี่น้อง ส่วนใหญ่เป็นการกู้ยืมระยะสั้น (เพราะจะได้เงินกู้จากกองทุนอีกในรอบต่อไป) ก็มักจะไม่มีดอกเบี้ย เพราะถือว่าเป็นการช่วยเหลือกันในกลุ่มญาติพี่น้อง
 - 2.2 การหมุนกู้กันภายในกลุ่ม เช่น กลุ่ม 3 คนที่รับค้ำประกันกัน จะไปกู้เงินมาเพียงคนเดียว (จากญาติ หรือนายทุนเงินกู้แล้วแต่กรณี) เมื่อได้เงินกู้รอบต่อไปจากกองทุน ก็คืนเงินไป และนำเงินกู้ของตนที่ยืมมาได้จากกองทุนหมู่บ้าน ให้อีกคนหนึ่งไปใช้หนี้กองทุน จนครบทั้งสามคน
 - 2.3 กรรมการหรือผู้นำหมู่บ้านช่วยหาเงินกู้ที่ไม่มีดอกเบี้ยให้ เช่น นำเงินจากกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้าน มาหมุนให้สมาชิกกู้ยืมไปใช้หนี้กองทุน โดยไม่เสียดอกเบี้ย
 - 2.4 กรรมการกองทุนหาแหล่งเงินกู้ระยะสั้นที่มีดอกเบี้ยให้โดยเอาสถานภาพของตนเป็นประกัน

กองทุนหมู่บ้านกับเศรษฐกิจระดับชาติ

เนื่องจากหลักการสำคัญของกองทุนหมู่บ้านคือการกระจายทรัพยากร อันได้แก่เงินงบประมาณแผ่นดินลงไปให้กับหมู่บ้านทุกแห่ง โดยมีได้เลือกมุ่งให้ความสนใจเฉพาะหมู่บ้านที่มีศักยภาพในการผลิตสูง สามารถนำเงินกองทุนหมู่บ้านไปใช้เพิ่มผลิตภาพและประสิทธิภาพในการผลิต ดังนั้นผลที่ติดตามมาจึงมิได้มีเพียงภาพของความสำเร็จ หรือภาพของความล้มเหลว ของการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน หากแต่เป็นภาพที่มีความหลากหลายทั้งในส่วนของการดำเนินการ และผลที่เกิดขึ้นจากการมีกองทุนหมู่บ้านเข้าไปในชุมชน การใช้ตัวเลขการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในภาพรวม เช่น Gross Domestic Product (GDP) เพื่อวัดความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้านจึงเป็นการเลือกดัชนีการประเมินความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้านที่ไม่สอดคล้องกับฐานคิดของโครงการกองทุนหมู่บ้าน เพราะประสบการณ์ที่ผ่านมาของประเทศ จะเห็นได้ว่าการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจในภาพรวมของประเทศ มิได้เกิดจากการสร้างความเข้มแข็งให้กับระบบเศรษฐกิจในระดับฐานราก หากแต่เกิดจากการดึงเอาทรัพยากรและทุนชุมชนในด้านต่างๆ มาสนับสนุนให้

เศรษฐกิจระดับชาติเจริญเติบโต และผลจากการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจในภาพรวมของประเทศ ก็มิได้กระจายไปยังคนในระดับหมู่บ้าน ดังนั้น หากจะเป้าหมายของการพัฒนา ต้องการให้เศรษฐกิจฐานรากอันเป็นเศรษฐกิจระดับหมู่บ้านหรือชุมชนมีความเข้มแข็ง โดยไม่มุ่งเน้นการนำทรัพยากร ผลผลิต และแรงงานจากชุมชนไปเกื้อหนุนให้เศรษฐกิจชาติเจริญเติบโต แต่ชุมชนหมู่บ้านกลับมีการดำรงชีวิตที่ยากลำบากขึ้น จะต้องเริ่มตั้งแต่การทำให้ชุมชนแต่ละแห่งสามารถใช้ทุนชุมชน ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ทรัพยากร ระบบสังคม และวัฒนธรรม มาทำให้เกิดผลได้หรือมูลค่าเพิ่มให้กับปัจเจกบุคคล ครอบครัว และชุมชน ซึ่งการที่จะสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับทุนชุมชน เพื่อนำไปสู่การสะสมทุนชุมชนที่มากขึ้นไปเรื่อย ๆ นี้ จำเป็นต้องมียุทธศาสตร์อื่น ๆ ที่จะช่วยเกื้อหนุนให้กับชุมชนด้วย ซึ่งจากการศึกษาของโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน ได้ข้อสรุปในเบื้องต้นว่า แม้กองทุนหมู่บ้านจะมีส่วนช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจในระดับรากหญ้าได้ในหลาย ๆ ส่วน แต่การเชื่อมโยงกิจกรรมทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านหรือชุมชนกับเศรษฐกิจระดับชาติยังมีข้อจำกัด เนื่องจากกองทุนหมู่บ้านมุ่งเน้นที่การนำเงินทุนไปให้กับหมู่บ้านแต่ละแห่ง ภายในวงเงิน 1 ล้านบาท ซึ่งชุมชนสามารถนำไปให้สมาชิกของชุมชนได้ไม่เกิน 20,000 บาท หากจะกู้เกิน 20,000 บาท จะต้องมีการทำประชาคมหมู่บ้าน และให้สมาชิกของหมู่บ้านเกินครึ่งหนึ่งเห็นชอบ สิ่งที่เกิดขึ้นคือ สมาชิกของชุมชนมีแนวโน้มจะนำไปทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เคยทำอยู่ ซึ่งอาจจะเป็นการขยายการลงทุนให้มากขึ้น หรืออาจจะใช้เงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อช่วยให้ต้นทุนการผลิตต่ำลง เพราะสามารถซื้อปัจจัยการผลิตในราคาเงินสด เป็นต้น หรือบางกรณีอาจมีการริเริ่มทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ที่ไม่เคยทำมาก่อน แต่ส่วนใหญ่ก็จะเป็นกิจกรรมที่ไม่มีกระบวนการผลิตและการตลาดที่ซับซ้อน เช่น การเลี้ยงหมู เลี้ยงวัว การซื้อเส้นไหมมาทอผ้า ซึ่งโดยทั่วไป กิจกรรมทางเศรษฐกิจเหล่านี้จะก่อให้เกิดมูลค่าเพิ่มต่อสินค้าและบริการที่ชุมชนเคยทำมาในลักษณะที่ค่อนข้างต่ำ ซึ่งเป็นลักษณะที่ทำกันมาแต่เดิม ซึ่งหากจะทำให้ชุมชนสามารถเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้าและบริการให้สูงกว่าเดิม จะต้องมีการกระบวนการอื่น ๆ มาช่วยสนับสนุนกิจกรรมทางเศรษฐกิจของสมาชิกในชุมชน ซึ่งสามารถทำได้หลายประการดังนี้

1. การพัฒนาคุณภาพและรูปแบบของสินค้าและบริการ ซึ่งรวมถึงการออกแบบผลิตภัณฑ์ การแปรรูป การบรรจุหีบห่อ ฯลฯ ซึ่งจะช่วยให้สินค้าและบริการของชุมชนเป็นที่ต้องการของตลาด และสามารถเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้าและบริการ เช่น การทอผ้า ซึ่งทุกภูมิภาคของประเทศไทย จะมีการทอผ้าซึ่งเป็นงานหัตถกรรมที่มีรูปแบบเฉพาะ และเป็นงานฝีมือที่มีคุณค่า ต้องอาศัยความรู้ที่สะสมและสืบทอดมานาน และแม้จะมีการประชาสัมพันธ์เพื่อให้คนหันมาใช้ผ้าทอมือมากขึ้น แต่หากพิจารณาถึงต้นทุนและแรงงานในการทอผ้าแล้ว จะเห็นว่าคนทอผ้าได้รับผลตอบแทนจากการทอผ้าขายในท้องตลาดต่ำมาก เกือบไม่ต่างจากค่าแรงงานขั้นต่ำ แต่เนื่องจากคนทอผ้าส่วนใหญ่เป็นคนสูงอายุและเป็นผู้หญิง ซึ่งใช้เวลาที่ว่าง

จากการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างอื่น เช่น การทำนา ทำไร่ ทำสวน มาทอดผ้า ซึ่งมีต้นทุนค่าเสียโอกาสต่ำ จึงยังคงมีการผลิตผ้าทอมือกันออกมาอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าผลตอบแทนดูจะต่ำมาก

2. การสร้างระบบตลาดที่มีความยั่งยืนให้กับผลผลิตจากชุมชน ผลผลิตจากชุมชนมีข้อจำกัดในด้านการหาตลาดเพื่อขายสินค้าค่อนข้างมาก ทั้งนี้สินค้าแต่ละชนิดมีความต้องการรูปแบบทางการตลาดที่แตกต่างกัน อาหารแปรรูปบางอย่าง เช่น ข้าวหลาม อาหารสำเร็จรูป ขนมจีน ต้องการการเชื่อมโยงกับตลาดนอกชุมชนเพื่อขายผลผลิตวันต่อวัน หรือหากเป็นผ้าทอมือ เครื่องจักรสาน งานแกะสลัก เครื่องปั้นดินเผา ต้องการตลาดทั้งที่เป็นกำลังซื้อครั้งละมาก ๆ และสถานที่ที่ชุมชนสามารถนำสินค้ามาวางขายได้โดยตรง โดยเสียค่าใช้จ่ายไม่สูงนัก นอกจากนี้สินค้าหลายอย่างยังสามารถสร้างกลไกที่จะช่วยในการส่งออกได้ หากมีการออกแบบและควบคุมคุณภาพตามที่ตลาดต่างประเทศต้องการ การจัดหาตลาดเพื่อรองรับสินค้าจากชุมชนจะมีส่วนช่วยเชื่อมโยงเศรษฐกิจระดับฐานรากกับเศรษฐกิจระดับชาติได้ ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา ได้มีความพยายามในการจัดแสดงสินค้าจากชุมชนในตัวเมืองของจังหวัดต่าง ๆ และกรุงเทพฯ ๙ อย่างต่อเนื่อง ซึ่งชุมชนที่ได้รับโอกาสให้นำสินค้ามาขายได้นำผลผลิตของชุมชนออกสู่ตลาดได้โดยตรง และกระตุ้นให้คนในภาคเมืองได้รู้จักผลผลิตจากชุมชนมากขึ้น แต่เนื่องจากกิจกรรมเหล่านี้เป็นกิจกรรมที่ไม่สามารถทำอย่างต่อเนื่องและไม่สามารถให้โอกาสกับชุมชนทุกแห่งที่มีผลิตภัณฑ์ได้เข้าถึงตลาดในลักษณะนี้ได้ ดังนั้นจึงควรต้องสร้างระบบตลาดที่ช่วยให้สินค้าจากชุมชนเข้าถึงมือผู้มีอำนาจซื้อได้มากขึ้น ซึ่งอาจหมายถึงการกระตุ้นให้คนไทยและคนต่างชาติสนใจผลผลิตจากชุมชนอย่างจริงจัง การทำให้ชุมชนสามารถสร้างอำนาจต่อรองในระบบตลาด และการทำให้ระบบตลาดสินค้าชุมชนเป็นระบบที่มีความยั่งยืนด้วย

3. การสร้างกลไกที่เอื้ออำนวยให้มีการใช้เงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชนให้มากขึ้น เท่าที่ผ่านมาชุมชนได้นำเงินกองทุนหมู่บ้านไปให้สมาชิกในชุมชนใช้ตามความต้องการเฉพาะตัว ทั้ง ๆ ที่ชุมชนอาจมีปัญหาและความต้องการร่วมกันอยู่บางประการ แต่ก็มิได้มีการนำเงินจากกองทุนหมู่บ้านมาใช้คลี่คลายปัญหาที่มีอยู่ เช่น ชุมชนบางแห่งมีความต้องการสถานที่เพื่อแสดงและขายผลิตภัณฑ์ของชุมชน โดยต้องการจัดสถานที่เพื่อดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวแวะเข้ามาชมและซื้อผลิตภัณฑ์ ที่ตัวหมู่บ้านโดยตรง แทนที่จะนำสินค้าไปส่งยังร้านค้าในราคาขายส่ง แต่การสร้างสถานที่ในลักษณะนี้ต้องการเงินทุนสูง และยังต้องมีภาระที่สมาชิกในชุมชนจะต้องรับผิดชอบด้วยกัน แต่ด้วยกติกาของกองทุนหมู่บ้านยังไม่มี ความชัดเจนว่า ชาวบ้านจะสามารถนำเงินจากกองทุนหมู่บ้าน

บ้านมาใช้ในลักษณะได้อย่างไร และรอบของการคืนเงินซึ่งมีระยะ 1 ปีก็สั้นเกินไปสำหรับการจะนำเงินกองทุนมาใช้ในลักษณะนี้

▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲▲